Fıkhın Tanımı, Doğuşu ve Gelişmesi

﴿تعريف الفقه ونشأته﴾

[Türkçe-Turkish-تركي]

2009 - 1430

islamhouse.com

FIKIH

Sözcük Anlamıyla Fıkıh:

'Fıkıh' sözlükte, söz ve fiillerin amaçlarını kavrayacak şekilde keskin ve derin kavrayış, iyi ve tam anlamak, bir şeyi derinlemesine bilmek demektir.
'Fıkıh' kelimesi, bilmek, anlamak gibi anlamlara gelen 'ilm ve 'fehm' gibi kelimelerden biraz daha özel bir anlam taşır.
'Fıkıh' kelimesi Kur'an'da yaklaşık yirmi yerde fiil kalıplarıyla ve bir şeyi tam ve iyi anlamak, kavramak, bir şeyin hakikatini bilmek ve akletmek manasında kullanılmaktadır.
Bir âyette ise 'fıkh fi'd dín' - 'dinde anlayış sahibi' şeklinde geçmektedir. *"Mü'minlerin tümünün öne fırlayıp çıkmaları gerekmez. Öyleyse onlardan her bir topluluktan bir grup çıktığında (bir grup da) dinde derin bir kavrayış edinmek (fıkıh sahibi olmak) ve kavimleri kendilerine geri döndüğünde onları uyarıp-korkutmak için (geride kalabilir). Umulur ki onlar da sakınırlar."* (Tevbe: 9/122)
Din'de derin kavrayış sahibi olmak biraz özel bir anlamdır. Din'i hükümlerini, hedeflerini, hükümlerin inceliklerini, fayda ve hikmetlerini, hükümlerin dayandığı temelleri elbette derin anlayış ve geniş kavrayışı olanlar daha iyi bilirler.
Hadislerde de 'fıkıh' kelimesinin sözlük anlamıyla ve 'fi'd din' şeklinde biraz daha özel anlamda, İslâmí konularda derin anlayış sahibi olma anlamında kullanıldığını görüyoruz.
Peygamberimiz buyuruyor ki:
"Allah (cc), kimin için hayr dilerse, onu dinde fıkh sahibi (díní hükümlerin inceliğini kavrayan) kılar."[1]
Kur'an, kalpleri var olduğu halde Allah'ın ayetlerini anlamayanların (fıkh etmeyenlerin) Cehennemlik olduklarını söylüyor. Bu sıfat inkârcıların sıfatıdır. Onlar, Allah'ın insanlara gönderdiklerini anlayıp iman etmezler.[2]
Bir âyette ise inkârcılara ve münafıklara hitaben: *"...Fakat, ne oluyor ki, bu topluluğa, hiç bir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?"* (Nisa: 4/78) deniyor.
Yine Kur'an, Allah'ı tesbih eden (O'nu noksan sıfatlardan uzak tutarak zikreden) yerlerin ve göklerin tesbihini insanların anlayamayacaklarını (fıkh edemeyeceklerini) söylüyor.[3]
'Fıkıh' kelimesi diğer âyetlerde de bu anlamlara yakın manada kullanılmaktadır. [4]
Lûgatta bilmek, anlamak veya ince anlayış sahibi olmak mânâlarma gelir. Fıkıh kelimesi İslâm Ansiklopedisi'nde "Anlayış inceliği ve bilgi" olarak kaydedilmektedir.[5] M. Ebû Zehra fıkhı, "söz ve fiillerin amaçlarını kavrayacak şekilde keskin ve derin anlayış" olarak târif etmektedir.[6]
Kur'ân-ı Kerîm'de fıkıh kelimesi, ince ve derin anlayış olarak yer almıştır. Şimdi bunları gözden geçirelim: *"Andolsun ki biz cin ve insden bir çoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalbleri vardır, bunlarla idrak edemezler; gözleri vardır, bunlarla göremezler; kulakları vardır, bunlarla işitemezler. Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta daha sapıktırlar. Onlar gaflete düşenlerin ta kendileridir."* (A'raf: 7/179)
Fahrüddin-i Râzi, bu ayet-i kerimede geçen yefkahûne biha ibaresini tefsir ederken şunları kaydetmektedir: "Allahû Teâlâ ilim, fehim ve idrak mânâsına gelen fıkhı, kâfirlerin kalplerinden çıkarmıştır. Onların kalpleri vardır, bununla idrak edemezler."[7] Görüldüğü gibi bu âyet-i kerimedeki fıkıh tâbiri, ilim, fehim ve idrak mânâsınadır.
"Nerede olursanız olun, velev tahkim edilmiş yüksek kal'alarda bulunun, ölüm size çatıp yetişir. Eğer onlara bir iyilik dokunursa `Bu Allah katındandır' derler. Şayet onlara bir fenalık dokunursa `Bu senin katından (senin yüzünden)dır' derler: De ki: Hepsi Allah katındandır. Böyle iken onlara, o kavme ne oluyor ki, (kendilerine) söylenen hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar." (Nısa: 4/78)
Bu âyet-i kerîmede yefkahûne ibaresinin muhatapları müşrikler, münafıklar ve yahudilerdir. Hepsi de Arapça konuşmaktadırlar. Bu durumda; Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirî mânâlarını anlıyor ve Resûl-i Ekrem (sav)'i dinliyorlardı.[8] Peki anlamadıkları nedir? İşte bu noktada yefkahûne ibaresi karşımıza "ince anlayış ve keskin idrak" olarak çıkıyor. Tasavvuf ehli bu âyet-i kerîmeyi esas alarak: "Allah bir kavimden fıkhı (ince kavrayış ve ilmi) kaldırırsa, onlar zâhiri anlamakla beraber asıl mânâyı anlayamazlar" demektedirler.[9]
Resûl-i Ekrem (sav)'in "*Allah kime hayır murad ederse, onu dinde fakih kılar*"[10] buyurduğu sabittir.

---

[1] Darimí, Mukaddime: 24, Hadis no: 231, 1/65; Buharí, İlim: 10, 1/26; Camiu Beyani'l İlim: 1/19.
[2] A'raf:/179.
[3] İsra: 17/44.
[4] Hüseyin K. Ece, İslam'ın Temel Kavramları, Beyan Yayınları: 187-188.
[5] İslam Ansiklopedisi, İst.1977, c. IV, sh. 601.
[6] Prof. Mıhammed Ebû Zehra, İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü), Ank.1979 sh.13.
[7] Mehmet Vehbi, Hulâsaı'ül Beyan fi Tefsiri'1 Kur'ân, İst.1968, c. V, sh.1808.
[8] Ömer Nasuhi Bilmen, Kur'ân-ı Kerim'in Türçe Meali Alisi ve Tefsiri, c. II, sh. 630
[9] eş-Şatibi, el-Muvafakat fi Ulunıi'ş Şeria, c. II, sh. 382 vd.
[10] Zebidî, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, Ank.1976, c. I, sh.77, Hadis No: 64.

Fıkıh kelimesinin sözlük mânâsını bu şekilde ortaya koyduktan sonra ıstılâhî durumunu gözden geçirelim: Fıkıh kelimesi ıstılâhta "Şer'i hükümleri delilleriyle birlikte tafsilî olarak bilmek" şeklinde tarif olunur.[11] İmam-ı Âzam Ebû Hanife (rh.a) fıkhı şu şekilde tarif ediyor: "Fıkıh ilmi, kişinin leh ve aleyhindeki hükümleri bilmesidir. İlim ancak amel etmek içindir. İlim ile amel etmek, âhiret saadeti için dünya meşguliyetlerini terkedip gönülden çıkarmaktır."[12]
Hûlefa-i Raşidîn ve tabiûn döneminde fıkıh kelimesi "ilim" anlamında kullanılmıştır. Fıkh-ı ekber tâbiri akaid ve tevhid ilmini, fıkh-ı vicdanî tasavvuf ve ahlâk ilmini, sadece fıkıh tâbiri de amelî konuları belirtiyordu.[13]
Usûl-i Fıkıh: Bu bir terkiptir. "Usûl" ve "fıkıh" kelimeleri ayrı ayrı olarak ele alınmadan mânâsı kavranamaz. Usûl, asl kelimesinin çoğuludur; asl "kök ve delil" mânâsına gelir.[14] Bu durumda usûl-i fıkıh; "kişinin lehinde ve aleyhindeki haklarını öğrenmesinde takip edeceği küllî kaide ve hakikatleri konu alan ilim dalıdır" şeklinde tarif olunabilir. [15]

Kavram Olarak Fıkıh:

Kavram olarak 'fıkıh' kelimesi, sözlük anlamından çok farklı değildir. 'Fıkıh'; şer'í (veya amelle ilgili) hükümleri ayrı ayrı delillere dayanarak bilmektir. Ebu Hanife (ra) fıkh'ı şöyle tanımlıyor: "Kişinin lehinde ve aleyhinde olan hükümleri bilmesidir."
"Kendisinden daha anlayışlı kimseye fıkıh aktaran niceleri vardır."[16] hadisi, idrak etmeye dayalı bilginin yanında Kur'an ve Sünnet'e ait bilginlere de işaret etmektedir. İslâmın ilk dönemlerinde fıkıh; re'y, fetva ve Kitap ile Sünnetten çıkarılan hükümler karşılığı kullanılıyordu.
Hicrí ikinci yüzyıla kadar fıkıh, asıl kaynaklardan elde edilen bütün bilgiler hakkında kullanılırdı. Hatta iman ve akaid konularına 'fıkhu'l ekber-en büyük fıkıh' gibi isimler verilirdi. Ancak daha sonraları çeşitli konulara ait ilim dalları doğunca; dinin hukuk, ibadet, ahlâk yani ahkâm bölümüne 'fıkıh' denmeye başlandı.
İslâm hukuku deyimi de İslam fıkhı yerine kullanılmaktadır. Ancak 'fıkıh' terimi biraz daha geniştir. İslâm fıkhı içerisine; ibadetler, muamelât (medení hukuk), cezalar, taharet (temizlik) ve ahlâk gibi kısımlar girmektedir. İtikadí hükümler fıkhın konusu değildir.
Zaman içerisinde ilmihal bilgileri, hukuk ve hukuk usûlü (metodolojisi), ekonomi, siyaset, idare işleri ve bunlarla ilgili kurumlar hakkındaki hükümler fıkhın konuları arasında yer almıştır.
Bilindiği gibi 'din' anlamında da kullanılan 'şeriat' kavramı İslâm fıkhının diğer adıdır. Şeriat, İslâmın akaid bölümünden sonra ikinci; yani ibadetlerden ticarete, miras hukukundan şer'í cezalara, ekonomiden vakıf hükümlerine, insan haklarından medení ilişkilere, ahlâk ilkelerinden devletler hukukuna kadar bütün ibadet ve muamelat konularını içerisine alan bölümdür.
'Fıkıh' kelimesi İslâmın amelí ve dünyeví yönünü ifade eder. İslâm, Allah'ın insanlar için seçtiği bir dindir. İnsanların dünya hayatlarını düzene koyup, onları dünya ve ahirette mutluluğa ve Allah rızasına kavuşturmak için gönderilmiştir. İslâm yalnızca vicdaní bir kanaat, kalplerde yer alan bir inanç, sıradan bir isim, veya insanların hoşuna giden güzel ahlâk ilkeleri değildir. İslâm, hayatı bütün yönleri ile kucaklar. İnsana ait bütün sorunlara çözümler getirir. İnsanın yolunu aydınlatır, onu en doğru yola ve hayata ulaştırır, onu her açıdan yüceltmeyi hedefler. İslâm fıkhı, uygulanmasıyla insana fayda verebilecek bütün unsurları içerisine alır.
Dinin Kur'an ve sahih sünnetle tesbit edilmiş ibadet, akaid ve muamelâtı, zamana ve zemine göre değişmez. Temel esaslara, Kur'an, Sünnet ve fıkıh usûlüne uymak şartıyla; yönetim, hükümlerin uygulanması, cezaların yerine getirilmesi, iktisadın sağlıklı bir şekilde yürütülmesi, insanların işlerini görmek üzere yeni kurumların kurulması, genişletilmesi ictihadla her zaman mümkündür. İslâm hukuku bu açıdan donuk ve statik değildir.
Tekrar hatırlatalım ki, İslâmın temel esaslarına, yani Kitap ve Sünnete bağlı kalmak şartıyla yeni meseleler ve ihtiyaçlar karşısında İslâm hukuku (fıkhı), müslümanların önünü açmak ve sorunlarını çözmek üzere fetvalar ve ictihatlarla genişletilebilir. İslâm hukuku bu yöntemle her devirde ve her yerde uygulanabilir.
Günümüzde bazı çevreler 'İslâm hukuku', 'İslâm şeriati' gibi bazı kavramları yanlış anlasalar da, bu kavramlar hakkında olumsuz düşünseler de bu gerçek değişmez. Çünkü bunlar İslâmın bir bölümüdür, imanın pratik hayata aktarılmasıdır, ya da Din'in yaşanmasının prensipleridir. Zamanlar geçse de, dünya yeniden dolup boşalsa da İslâm; kendine tabi olan müslümanların ibadetlerini düzenlediği gibi, hayatlarını da düzenlemeye devam edecektir. İslâm akaid ve şeriatiyle (fıkhıyla) bir bütündür ve fıtrat dinidir. Onun ilkeleri hem yaratılışa uygundur hem de insanın iki dünyada da saadetini kazandırmak için ortaya konulmuşlardır.
İslâm hukukçularının ortaya koydukları zengin 'fıkıh' malzemesi mü'minler için dinlerini yaşama hususunda bir imkandır. Bu aynı zamanda günümüzde müslümanlar için bir hareket noktasıdır. Bazıları bu geniş malzemeyi müctehid alimlerin görüşü sayıp, kabul etmeme eğilimindeler, ya da bağlayıcı saymamaktalar. Bugün sahip olduğumuz fıkıh malzemesinin hepsi elbette dinin bizzat kendisi değildir. Ancak Din'in yaşanabilmesi için bu

[11] Prof. M. Ebû Zehra, a. g.e., sh.13-14.
[12] İmam Burhanüddin ez-Zernûcî, Ta'Iimü'l Müteallim, İst.1980, sh.27.
[13] Kelâbâzî, Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta'arruf), İst. sh.235(dipnot, son paragraf).
[14] Prof. M. Ebû Zehra, a. g.e., sh.14.
[15] Yusuf Kerimoğlu, Kelimeler ve Kavramlar, İnkılap Yayınları: 140-142.
[16] Tirmizí, naklen, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: 13/1.

fıkha ihtiyacımız zardır. Sahabelerden beri iyi niyetli ilim ehlinin olağanüstü bir çaba göstererek ortaya koydukları ictihatları, yani bir anlamda Din'i anlama gayretlerini görmemezlik edemeyiz. Bu fıkhı atlayarak bir yere varmak ta mümkün değildir. Unutmamak gerekir ki bu fıkhın dayandığı asıl kaynak Peygamberimizin fiilí sünnetidir, yani Kur'an'ın pratik uygulamasıdır. Yetkin ilim ehlinin çabaları, işte bu pratik uygulamaları anlamak, gelecek nesillere sistemli bir şekilde aktarmak, bu temele dayanarak yeni problemlere çözümler üretme çalışmasıdır. Bu çalışmalar içerisinde eksik, yanlış ve esas temele aykırı görüşler elbette olacaktır. Kaldı ki hangi görüşün veya ictihadın kime göre yanlış olduğu da her zaman tartışmalıdır. Bazı görüşlerde hata var, günümüzü ilgilendirmez deyip te bütün bir fıkha ve onun zengin mirasına karşı olmak akıl kârı değildir.
Bazı müslümanlar da hayatın bir çok alanında Batıda ortaya çıkan hukukun uygulanmasını tercih etmektedirler. Onlara göre İslâm fıkhının bir kısmını belirli alanlarda uygulama imkanı yoktur. Onlar çağdaş hukuk dedikleri bu yabancı şeriati (ahkâmı), Allah'ın Din'in hükümleri yerine tercih etmektedirler. Böyleleri İslâmın bazı ilkelerini bir tarafa atıp, Kur'an'ın fasık dediği kimselerin görüşlerini ve ölçülerini kabul ettiklerinin farkında mıdırlar?
Bugün, ortaya yeniden bir namaz fıkhı, hacc fıkhı, kurban fıkhı koymaya ihtiyaç yoktur. Bunlar zaten tesbit edilmiş, sistemli bir hale getirilmiş ve ümmetin çeşitli kesimleri tarafından benimsenerek asırlardır uygulanmaktadır.
Ama bugün öncelikle imanın iktidarına, sonra da bu imanı anlamak manasına gelen İslâm fıkhı bilincine ihtiyaç bulunmaktadır. Bugün, asırlardır devam eden ve bir türlü çözülemeyen sorunların çözülmesine, yeni yeni ortaya çıkan soruların cevaplarının bulunmasına muhtacız. Bugün, geçmişte yaşamış ve kendi şartlarında takdire şayan çalışmaları yapmış ve ümmete faydalı olmuş alimleri habire tenkit etmeye değil, müslümanların milyonlarca derdine derman bulmaya; trafik, sağlık, sigorta, ekonomi, sendika, demokratikleşme, kalkınma, modern zamanlarda ülkeler arası ilişkiler, dünya ile entegre, yeni ortaya çıkmış suçlar, modern hayat tarzı, Islam ülkelerini ellerinde tutan güçler ve onlara karşı meşru mücadele… Ve benzeri pek çok konuda çalışmaya, kafa yormaya, ictihat etmeye, işe yarar çözümler üretmeye ihtiyaç bulunmaktadır.
İslâm fıkhının kitabi olmaktan çıkarılıp hayatí hale getirilmesi ümmetin görevidir. [17]

Fıkıh İlminin Konusu ve Gayesi:

Bilindiği gibi fıkıh ilminin konusu, insanoğlunun fiilleridir. Gayesi ise, insanı dünyada ve ahirette saadete ulaştırmaktır. İmam-ı Azam Ebû Hanife (rha) fıkhı şu şekilde tarif etmiştir: "Fıkıh ilmi kişinin leh ve aleyhinde olan şeyleri bilmesidir. İlim ancak amel etmek içindir. İlim ile amel etmek; ahiret saadeti işin dünya meşguliyetlerini terkedip, gönülden çıkarmaktır. Leh ve aleyhte olan şeylerden maksad; mükellef (sorumlu) olan müslümanları ilgilendiren emir ve nehiyler ile mübah olan şeylerdir. Ahiret saadetini elde etmek için dünya meşguliyetlerini terketmekten maksad; dünya hırsını, mal sevgisini terk edip (bütün imkanlarını) Allah yolunda hizmete vasıta kılmak ve böylece ahiret saadetini elde etmektir."[18] İnsanoğlunun lehindeki ve aleyhindeki hakları; Allahû Teâlâ'nın (cc) kitabında ve Resûl-i Ekrem (sav)'in sünnetinde, muhkem ve müfesser olarak belirlenmiştir. Bu hakların gizlenmesi, tahribi veya değiştirilmesi mümkün değildir. İnsanoğlunun haklarına sahip olabilmesine "Ehliyet" denilir. Allahû Teâla (cc)'nın teklifleri bu ehliyete dayanır.[19]
Her mükellef, içinde bulunduğu hal ile ilgili ilimleri öğrenmek ve onlarla amel etmek durumundadır. Zira bu ilimler, dünya ve ahiret saadeti için zaruridir. Her mükellefin üzerine farzdır, öğrendikleri ile amel eden müslümanlar, değişik nimetlere mazhar olurlar. Resûl-i Ekrem (sas): *"Bir kimse bildikleriyle amel ederse, Allahû Teâla (cc) o kimseye bilmediklerini öğretir."*[20] müjdesini verdiği sabittir. Zerre miktarı iyiliğin de, zerre miktarı kötülüğün de, karşılığının verileceği, hesap gününe hazırlanan her mü'min, İslâm'ı öğrenme ve salih amel işleme hususunda titizlik göstermelidir. [21]

Bilmek, anlamak, bir şeyin bütününe vakıf olmak. Istılahta, bir kimsenin leh ve aleyhindeki hükümleri bilmesi demektir. Başka bir tarife göre fıkıh; kişinin ibadetlere, cezalara ve muamelelere ait şer'î hükümleri mufassal delilleriyle bilmesidir. Ayrıca, söz ve fiillerin amaçlarını kavrayacak şekilde keskin ve derin anlayış diye de tarif edilmiştir.[22]
Kur'an-ı Kerîm'de: *"... O kavme ne oluyor ki (kendilerine söylenen) hiçbir sözü anlamaya (fikhetmeye) yanaşmıyorlar?"* (en-Nisâ, 4/78) ayetinde geçen "lâ yefkahûn" ince anlayış ve keskin idrak anlamına gelmektedir. Başka bir çok ayette kâfirler için "fıkhetmeyenler" denilmektedir.[23] Tevbe suresinde, *"...bir topluluk*

---

[17] Hüseyin K. Ece, İslam'ın Temel Kavramları, Beyan Yayınları: 188-190.
[18] İmam Burhanüddin Ez Zernûci-Ta'limü'l Müteallim-İst: 1980 Çağrı Yay. Sh: 27.
[19] İmam-ı Serahsi-Temhidû'l Füsûl fi ilmû'l Usûl-Beyrut: 1393 C: 2 Sh: 332.
[20] El Aclûni-Keşfû'l Hafa Beyrut: 1351-52 C: 2 Sh: 265 Had. No: 2542.
[21] Yusuf Kerimoğlu, Emanet ve Ehliyet, Ölçü Yayınları: 1/24.
[22] Muhammed Maruf Devâlibî, İlmi Usûl-i Fıkıh, Beyrut 1965, 12; İbn Âbidin, Reddü'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l Muhtâr, İstanbul 1982, I, 34; İmam Burhaneddin, ez-Zernûci, Ta'limü'l Müteallim, İstanbul 1980, 27; M. Ebû Zehra, İslâm Hukuk Metodolojisi (Fıkıh Usulü), 13; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslâmiye ve Istılâhât-ı Fıkhıyye Kamûsu, İstanbul 1976, I, 13.
[23] el-A 'râf, 7/179; Hûd, l l/91.

da dinî hükümleri iyice öğrenmek için kalmalıdır" (et- Tevbe: 9/122) buyruğunda özel bir fukahâ topluluğuna işaret edilmiştir.
Resulullah (s.a.s.): *"Allah, kimin için dilerse, onu dinde fakîh (dini hükümlerin inceliğini kavrayan bilgin) kılar"*[24]
Allah Teâlâ (c.c.)'nın imtihan için beyan buyurduğu emir ve nehiylerin tamamına teklif denilir ve fıkhın konusu, insanın bu tekliflere muhatap olarak (mükellef) ortaya çıkan fiilidir. İnsanın lehindeki ve aleyhindeki bütün haklarını delillere dayanarak çıkarmak fukahanın görevidir. Din hususunda Resulullah (s.a.s.)'dan başka kimseye ilmi bir delile dayanmadan dinde söz söyleme hakkı tanınmamıştır. İlmi bir delile dayanmadan kasıt edille-i şer'iyye, yani dört delildir. Bunlar, Kitap, Sünnet, icma ve kıyastır.
Dört halife ve Tâbiûn devrindeki fıkıh kelimesiyle ilim kastediliyordu. Fıkh-ı Ekber tabiri, akâid ve tevhid ilmini, Fıkh-ı Vicdâni kavramı, nefis terbiyesi ve ahlâk ilmini, sadece fıkıh kelimesi ise, ameli konuları kapsıyordu. Usul-i Fıkıh ilmi ise, kişinin lehinde ve aleyhindeki haklarını öğrenmesinde takip edeceği kaide ve tavırlar konu alan ilimdi. İmam Ebû Hanife (Ö. 150/767)'nin fıkhı "kişinin leh ve aleyhinde olan hükümleri bilmesi" şeklindeki tarifi, genel bir tarif olup, kelâm, iman, ahlâk ve tasavvuf gibi ana ilimler bağımsızlaşmamış, bu yüzden "el-Fıkhu'l-Ekber" adlı eseri itikâdi konuları kapsadığı halde bu ismi almıştı. Ancak giderek fıkıh ilmi yalnız ibadet, muamelât ve ukubâti içine alacak şekilde "amellerin" ilâvesiyle tarif edilmiştir. Mecelle'nin 1. maddesindeki târifte şöyle denilmiştir: "İlm-i fıhh mesâil-i şer'iyye-i ameliyye"yi bilmektir. Fıkıh usulüne büyük hizmeti geçen İmam Şâfiî (Ö. 204/819)'nin tarifi de şöyledir: "Fıkıh, dayandığı delillerden çıkarılmış şer'i, amelî hükümleri bilmektir"[25]
Fıkıh yerine yeni kullanılmaya başlanan "İslâm hukuku" deyimi, fıkh yerine nisbî olarak kullanılmaktadır. Bu terim, ibadetler dışında muamelât, ukûbat ve ferâizi kapsamaktadır. Halbuki fıkhın sınırı daha geniş olup, temizlik ve ibadet konularını da içine almaktadır. Fıkhın konusu İslâm; emir ve yasaklarla yükümlü kimsenin fiilleridir. Bu fiiller, namaz kılmak gibi yapma ile; gasp gibi terketme ile ve yeme-içme gibi muhayyer bırakma şekilleri ile ilgili olabilir. Akıllı ve ergin kimsenin şer'î hükümlerle yükümlülüğü ehliyet ile ifade edilir.
İbadet ve muamelâtla ilgili dini hükümlere "şeriat" denir. Bu kelime, din anlamında da kullanılır. Bu takdirde itikâdi ve amelî hükümlerin hepsini içine alır. Ancak şeriat, genellikle amelî hükümler için kullanılır. Buna göre, ilâhı nizâmın amel ve dış yönünü temsil eder. Dinin iç yönünü, özünü teşkil eden itikâdı hükümler, bütün semavî dinlerde ortak olduğu halde, ilâhı nizâmın dış yönünü oluşturan amelî hükümlerde zaman içinde değişmeler olmuştur. İslâm, geçmiş şeriatların büyük bir kısmını değiştirmiş, kaldırmıştır. Allah, melek, peygamberlik ve ahiret günü gibi inanç esaslarında ise, herhangi bir değişiklik olmamıştır. İşte, fıkıh, İslâm dini'nin amelî ve dünyevî yönünü ifade eder. Yirminci yüzyılda bu kelimelerin aktüel kullanımları ise, olumsuz bir ideolojik manaya tekâbül etmektedir. Ve gerek fıkıhçı, fukaha, gerekse şerîatçı terimlerinin muhtevası kasıtlı olarak yanlış anlaşılmaktadır.
Hz. Peygamber hayatta iken fıkıh, bugün bildiğimiz sistematik manada değildi; kaynaklar, Kur'an ve Sünnetti. Bi'setten tedvîn devrine kadar amelî hükümler peyderpey gelmiş ve risâlet yirmi üç yılda tamamlanmıştır. Onüç yıl süren Mekke devri'nde daha çok inanç ve ahlâk ayetleri, Medine döneminde ise, daha ziyade hüküm ayetleri inmiştir. Zira İslâm devleti oluştuktan sonra uygulayacağı hukuk esasları cihad, ibadetler, muamelât ve devletler arası ilişkiler olup bu devrede nâzil olmuştur.

İslam Fıkhının Oluşum Devreleri:

İslâm fıkhı, bir takım devirlerden sonra oluşmuştur:
1- Rasulullah'ın devri: Bu devirde, fıkhın asıl kaynakları olan Kur'an ve Sünnet ortaya çıkmıştır.
2- Sahabe devri: bu devir, Ahkâmla ilgili ayet ve hadislerin sahabe tarafından tefsir ve izah edildiği devirdir.
3- Müçtehid imamlar devri: fıkıh meselelerinin yazılmaya başlanması ve büyük müçtehidlerin ortaya çıktıkları devirdir. Bu devir, İslâm fıkhı için gelişme ve olgunlaşma devridir.
4- Taklid devri: Bu da fıkıh ilminde duraklama devri sayılır.

İslam Fıkhının Özellikleri:

İslâm fıkhı, şu özelliklere sahiptir:
1) Hükümlerin esası vahye dayanır. Kitap ve Sünnet'te açıkça ifade edilen kesin hükümler hiçbir şahıs veya kurumun tasdikine gerek olmaksızın geçerlidir ve bütün müminler için bağlayıcıdır. Bunlar, tek kânun koyucu Allah ve Resulü'nün emir ve nehiyleridir. Bunların esasa ait olan hükümleri, bütün fukahanın görüş birliğiyle yani icma ile sabit olmuş, artık değiştirilmesi mümkün olmayan kurallardır. Bunlara 'şer'i şerif', 'şer'î hukuk' veya 'şer'î hükümler' denmiştir.
Beşeri hukuklarda kanun koyucu ve anayasalar her zaman değiştirilebilir. Kanun koyucular, bazen kral, sultan, şah gibi tek kişi, bazen bir meclis vs. kalabalık bir grup olabilir.

---
[24] Buhâri, İlim: 10.
[25] İmam Şâfiî, er-Risâle, Kahire 1979, 503 vd.

2) Kur'an ve Sünnet'te açık hüküm bulunmayan, hakkında İslâm fukahasının icma'ı da olmayan hükümlerde müçtehidler, furuâ ait meselelerde farklı içtihadlarda bulunmuşlardır.
İslâm hukukçularının farklı ictihadlarıyla çözümlenen bu hükümlerin dayanağı; istihsan, maslahat (kamu yararı), örf, âdet, sahâbe kavli, önceki şeriatler ve sedd-i zerâyi' (kötülüğe giden yolu kapama) gibi tali delillerdir. Bu çeşit hükümleri ortaya çıkartan ve şer'i ölçülere göre tespit edenler müçtehid hukukçulardır. Burada bir yönüyle kanun veya kaide koyma faaliyeti mefhumu, müçtehid imamların içtihadlarına inhisar etmektedir. Bir İslâm beldesinde Ulü'l-emr yani üst otorite, içtihad yapacak güce sahipse, o da bu yasama işine dahil olur. Aksi hâlde, yasama, mevcut mezhep veya içtihadlar arasında tercih yaparak uygulanır. İslâm Devleti'nin en üst organının yaptığı düzenlemeler, şer'î esâslar dahilinde yapılmak şartıyla bağlayıcı ve meşrûdur. Ulû'l-emr'in bu faaliyeti özellikle içtihâdı hükümlerin bağlayıcılık vasfını kazanması için gereklidir. O, isterse bu meseleleri mütalaa ve müzakere etmek üzere ehli'l-hal ve'l-akd denilen uzman kişilerden oluşan şûra meclisinin görüşlerini alır.[26]
3) İslâm fıkhının kapsamı insanın kendisi, toplum ve yaratıcıyla olan münasebetlerini düzenler. Çünkü fıkıh, hem dünyevî, hem uhrevî niteliğe sahiptir. Hem din, hem devlettir, kıyamete kadar süreklidir ve bütün insanlığa yöneliktir. Bu hükümlerin özelliği bütüncül oluşudur. Yani iman, ahlâk, ibâdet, muameleler içiçedir, birbirinden ayrışmış hayat alanları veya lâik temellerle dini hükümlerin ayrışmışlığı sözkonusu değildir. Gönül huzuru, toplum düzeni, fert ve toplum hayatı, herkesi mutlu ve huzurlu kılma düşüncesi, Allah'ın gizli-açık her şeyi kontrol etmekte olduğu esası bu hukuku güçlendiren iç motiflerdir. İslâm, bu anlamda bütün beşerî sistemlerden ayrılmaktadır.
Fıkh'ın yöneldiği mükelleflere ait söz, fiil, akit ve tasarruflar iki alanda cereyan eder: ibadetlere ait hükümler; temizlik, namaz, oruç, hac, zekât, adak, yemin gibi insanla Rabbi arasındaki münasebetleri düzenleyen hükümler. Bu konu ile, ilgili olarak, Kur'an-ı Kerîm'de yüzkırk kadar ayet vardır.
kincisi, muamela hükümleridir. Akit, hukuki tasarruf, suç ve ceza gibi insanların birbirleriyle ve toplumla olan münasebetlerini düzenleyen hükümler. Bunlar, beşerî hukuktaki umûmî ve hususî hukuk alanına girmektedir. Bunların gâyesi; ferdin fertle, ferdin toplumla veya toplumun diğer toplumlarla münasebetlerini düzenlemektir.

Muamelat Hükümleri:

Muamelat hükümleri şu dallara ayrılmaktadır:
1) Aile hukuku: "el-ahvâlü'ş-şahsiyye" denilen bu hükümlere Kur'an'da nikâh, talâk, iddet, nafaka, mehir, nesep, miras gibi terimlerle yer verilmiştir. Bu konuda Kur'an-ı Kerîm'de yetmiş kadar ayet vardır.
2) Medenî hükümler: Alım-satım, kira, kefâlet, ortaklık, borçlanma, borcu ödeme gibi fertler arasındaki mâli ilişkileri düzenleyen ve hak sahibinin hakkını koruyan hükümler, bu niteliktedir. Bu hususta da Kur'an-ı Kerîm'de yetmiş ayet vardır.
3) Ceza hükümleri: Bunlar, mükellefin işlediği suçlar ve bunlara uygulanacak müeyyidelerle ilgilidir. Amaç, can, mal, ırz ve hakları korumak, suçlu ile mağdur ve toplum arasındaki ilişkileri düzenlemek ve güveni sağlamaktır. Bu konuda otuz kadar âyet-i kerime vardır.
4) Usûl hukuku: Kaza, dava, isbat yolları gibi konuları kapsar. Bunlarla ilgili olarak yirmi kadar ayet vardır.
5) Anayasa hukuku: Devlet nizâmını ve bu nizâmın işleyiş tarzını belirleyen, yönetenle yönetilenler arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümler olup, "el-Ahkâmü's-Sultaniyye" adıyla incelenmiştir.
6) Devletler umumi ve hususî hukuku: Bu hukuk dalı, İslâm devletinin barış ve savaş zamanlarında diğer devletlerle olan münasebetlerini, müslüman ve zimmet ehli vatandaşların haklarını düzenler. Bu konu ile ilgili olarak yirmibeş ayet vardır.
İktisat ve maliye hukukuna dair on ayet vardır. Bu ayetler, İslam devleti'nin gelir kaynakları ile harcama yerlerini gösterir.[27]

İslam Devletinde Mallar:

Bu prensipler, fertle devlet arasındaki mâlı ilişkileri düzenler. Bir İslâm ülkesindeki mallar şu kısımlara ayrılır:
1- Genel ve özel devlet malları: gânimetler, öşür, gümrük, haraç, katı ve sıvı madenler, tabii kaynaklar.
2- Toplum malları: Zekât, sadakalar, adak ve krediler.
3- Aile malları: nafakalar, miras ve vasiyetler.
4- Fert malları: ticaret, kira ve şirket gelirleri ile diğer meşrû gelirler, mâli cezalar; keffâretler, diyet ve fidyeler.
d) İslâmî amelî hükümler, helâl ve haram olarak dinî bir vasıfla nitelenir. Beşerî hukukta, böyle bir değerlendirme sözkonusu değildir. İslâm'da muâmelelerin hükümleri, dünyevî ve uhrevı diye ikiye ayrıldığı için, dünyevî olan fiil veya tasarrufun dış görünüşüne dayanır.
Mahkeme kararları (kazâı hüküm) bu gruba girer. Çünkü hâkim, gücünün yettiği şekilde hüküm verir. O'nun hükmü bâtılı hak, hakkı bâtıl kılmaz. Yani gerçekte haramı helâl, helâlı haram yapmaz. Diğer yandan kaza, fetvanın aksine bağlayıcıdır. Uhrevî hüküm ise, bir şeyin gerçeğine dayanır. Bununla kişi ve Allah arasında amel

---
[26] bkz. en-Nisâ, 4/59; Buhâri, Ahkâm, 4; Müslim, İmâre, 39.
[27] ez-Zühaylî, el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu, Dimaşk 1984, I, 15 vd; M. Ebû Zehra. Usulü'l-Fıkh, s.96 vd.

edilir. Buna diyânı hüküm denir. Hükmün bu yönü, fetva ile ilgilidir. Fetva, sorulan dinî bir meselenin şer'î hükmünü bağlayıcı olmamak üzere haber vermek demektir. Hükümler arasında böyle bir ayrımın yapılması şu hadise dayanır:
"Ben, ancak bir beşerim. Siz bana muhakeme ile başvuruyorsunuz. Taraflardan birisi davada delillerini diğerinden daha iyi açıklayabilir. Ben de dinlediğim ifadelere göre, onun lehine hüküm verebilirim. Kime bir müslümanın hakkını verirsem, bu, (onun elinde) ateşten bir parçadır; onu alsın veya terketsin" (Kütübi Sitte, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'de yer almaktadır).
Bu ayırımın faydası şudur: Boşama, yemin, borç, ibrâ, ikrâh vb. konularda hâkimin görevi müftününkinden farklıdır. Hâkim, olayların dış görünüşüne göre hüküm verir. Eğer bu iki yön çatışırsa, iç görünüşe göre fetva verir. Meselâ: Bir kimse, borçlusuna bildirmeksizin, onu borçtan ibrâ etse, sonra da mahkemeye başvurup, alacağını talep etse, hâkim, borcun ödenmesine hüküm verir. Fetvaya göre ise, ibrâ ettiği için artık bu alacağını talep edemez (ez-Zühaylî, a.g.e., I, 2 1 -22) .
d) Fıkhın, bu günkü devletler umumi hukukuna tekabül eder bölümüne 'siyer' denir.
e) Usul-i Fıkıh, fıkıh metodolojisi ve fıkıh nazariyesidir. Delillerin istinbat usulünü ele alır.[28]

[28] Hamdi Döndüren, Şamil İslam Ansiklopedisi: